

**TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ DERS/EL KİTAPLARINDA
SOSYOLOJİ VE FELSEFE TASAVVURU
(The Representation of Sociology and Philosophy in
Text/Course Books in Turkey)**

*Bekir BALKIZ**

Özet

Bu yazıda, 1920'lerden bu yana Türkiye'de yayımlanmış sosyoloji ders kitapları üzerinde yapılan bir incelemenin sonuçları aktarılmaktadır. Sosyoloji ve sosyolojik yöntem konusunda, ders kitaplarında şu ortak noktaların öne çıktığı tespit edilmiştir: monist bir sosyoloji kurgusu; sağduyu bilgisi ve bilimsel bilgi arasında oluşturulan karşıtlık; sosyolojik bilginin birikimsel bir süreç içinde geliştiği şekilde bir disiplin tarihi; objektif ve doğal bir gerçeklik olarak toplum tasavvuru; tümevarımsal bir yöntem ve araştırma anlayışı; yöntem ve empirik verinin birbirinden bağımsız olduğu şekilde bir önkabul; kavramsal temsillerin empirik veriye tekabül ettiği şekilde bir bilgi teorisi ve nihayet felsefeden bağımsızlaştırılmış bir sosyoloji söylemi.

Anahtar Kelimeler: Pozitivist sosyoloji, Metodoloji, Nesnellik, Sosyoloji tasavvuru.

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Abstract

In this article, the results of an analysis on Sociology course books published in Turkey since 1920 are presented. The following common points are found to stand out in course books concerning Sociology and sociological methodology. Imagination of a Monist sociology; the opposition formed between the knowledge of common sense and scientific knowledge; a history of discipline that sociological information has developed in an accumulative process; the representation of society as an objective and natural reality; the concept of an inductive method and research; a presumption that method and empirical knowledge are independent from each other; a theory of knowledge that conceptual representations correspond to empirical data and an discourse of sociology finally becoming independent from philosophy.

Keywords: Positivistic sociology, Methodology, Objectivism, Representation of sociology.

Giriş

Bu yazıda sosyoloji ders/el kitaplarındaki hakim sosyoloji ve felsefe tasavvuru üzerine yapılan bir incelemenin sonuçları kaba hatlarıyla ve tematik olarak betimlenecek ve ayrıca metin yazarlarının sosyoloji ve felsefe kavrayışlarına temel oluşturan önvarsayımları arasındaki içsel bağlantıya dikkat çekilecektir. Türkiye’de egemen sosyoloji tasavvurunu ortaya koymak için, bu disiplinin temel tanımlayıcı ölçütlerini içeren materyaller olarak Cumhuriyet döneminde 1920’lerden bu yana yazılmış ve yayımlanmış, dolaşıma girmiş ve okuyucu kitlesiyle buluşmuş 81 ders/el kitabı tespit edilmiş ve analiz birimi olarak alınmıştır. Bu materyallerin 49’unu giriş düzeyinde sosyoloji ders/el kitabı, 27’sini liseler için yazılmış sosyoloji ders kitabı ve 5’ini de yayımlanmış sosyoloji teksiri oluşturmaktadır.

Farklı tarihlerde ve farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış olan sosyoloji el kitapları belli bir sosyoloji paradigmasına bağlı kalmakla, sadece o paradigmanın prosedürlerini hafızalarda canlı tutup, okuyucuda bir sosyoloji tahayyülü oluşturmakla kalmazlar; aynı zamanda bir refleksiyon işlevi görmek suretiyle, idealize edilen sosyolojik perspektif ile tekrar ‘yaşam dünyası’ nın içine girer ve bu dünyanın biçimlenmesine katkıda bulunurlar. Ders kitapları belli bir disiplinin bilgi alanını çerçeveleyen ve deyim yerindeyse ‘disipline eden’ bir fonksiyon da yerine getirirler.

Monist Bir Sosyoloji Kurgusu

İncelediğimiz sosyoloji ders/el kitaplarında sosyal bilimler felsefesi kapsamında yapılan yöntem tartışmalarına hemen hemen hiç yer verilmemekte; aksine sosyolojik yöntem hakkında herkesin üzerinde uzlaştığı genel bir mutabakatın mevcut olduğu izlenimi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu metinlerde sosyolojik yöntem, doğa bilimsel yöntemle özdeşleştirilmekte ve bu anlayış doğrultusunda olgu-değer ayrımı yapılmakta, değerden bağımsız sosyoloji biricik sosyoloji olarak sunulmaktadır. Sosyolojik yöntem sorunlarından söz edildiği durumlarda ise, bu sorunlar basitçe teknik bir boyuta indirgenmekte ve bunların zaman içinde giderilebilecek türden sorunlar olduğu vurgulanmaktadır. Sosyolojide kesin olarak çözüme kavuşturulmuş bir yöntem düşüncesine bağlı kalındığı için, ağırlık, bu yönteme uygun olarak araştırmaların nasıl dizayn edileceği konusuna verilmekte ve ardından sosyolojik araştırma yöntemine uygun teknikler sıralanmaktadır.

Sosyolojinin bir 'çekirdek'i olduğu görüşü, bugün artık tartışmalı hale gelmiştir. Sosyolojide stabil bir mutabakatın yokluğu, tersinden söylersek birbirinden farklı teori, okul ve geleneklerin hattâ sosyolojilerin varlığı, 'üniter' ya da 'tek' bir sosyolojinin mevcut olduğu fikrini kuşku hâle getirmiştir. Giriş niteliğinde olan bu sosyoloji ders/el kitapları, bu disiplinin tarihi, yöntemi ve amaçlarına ilişkin kendi içinde birbirine benzeyen açıklamalar sunmaktadırlar. Bu durum, yalnızca sosyoloji ders kitaplarıyla da sınırlı değildir. Doğa bilim ders kitaplarını disiplinler katılaşmaya katkıları bakımından inceleyen Kuhn, bu kitapların, sürekli bir ilerleme içinde olan sorunsuz bir disiplin tarihi sunumu yaptıklarını belirtir. Sosyoloji ders/el kitaplarında da, sosyolojinin, ortak bir kökene, ortak bir araştırma alanına ve üzerinde genel bir mutabakat sağlanmış bilimsel bir metodolojiye sahip bir disiplin olduğu sık sık vurgulanmakta ya da ima edilmektedir. Keza bu kitapların yazarları da, kitaplarını, kendi içinde tutarlı bir bütünlük oluşturan bir disiplinin anlatımı olarak takdim etmektedirler.

Bu metinlerde sosyolojinin geleceğine ilişkin iyimser bir görüşe, sosyolojinin zamanla 'olgun' bir bilimsel disiplin olacağı görüşüne bağlı kalınmaktadır. Bu kitaplarda göze çarpan bir diğer nokta da, sosyoloji tarihini doğrusal ya da birikime dayalı bir süreç olarak göstermek yönünde ısrarlı bir eğilimdir. Ders/el kitaplarının, karşıt teorik yaklaşımları tek bir sosyolojide asimile etmek yoluyla sosyolojinin gelişimini düz çizgisel bir doğru gibi gösterme eğilimleri, doğa bilimsel bir sosyoloji anlayışının mantıkî sonucudur. Oluşturulmak istenen bu izlenime göre sosyolojinin bugünkü duruma bir dizi bireysel katkı ile gelmiş olduğu ve bu tek tek katkıların, topluca, bugünkü sosyolojik bilgi bütünü oluşturduğu ifade edilmektedir.

Bu kitaplarda ekol, teori ve yaklaşımlara ilişkin birbiriyle tutarsız, karmaşık sıralamalar yapılmaya devam edilse de, sosyoloji teorileri olarak fonksiyonalist, çatışmacı ve etkileşimci teoriler üzerinde genel bir uzlaşmanın olduğu hemen göze çarpmaktadır. Öteki temel ayrımlar, niceliksel/niteliksel yöntemler ile mikro ve makro analiz düzeyleri arasında yapılmaktadır. Perspektiflerin sayılarında ve sunum sıralamasında bazı önemsiz farklılaşmalar olsa da, çoğu ders kitabı, benzer terim ve ayrımları kullanmakta ısrarlı bir tutum sergilemektedir. Bu kitaplarda, bilimin kesin kurallara ve hakikati ortaya koyan bir yöntemle sahip olduğu; aynı yöntem ve kurallar izlendiğinde aynı sonuçlara varılacağı belirtildiği halde, aynı inceleme nesnesi (sosyal

dünya) hakkında neden birbirinden farklı hatta rakip teorilerin ortaya çıktığı açıklanmadan bırakılmaktadır. Sosyoloji ders/el kitapları birbirine rakip perspektifleri üniter bir sosyoloji içinde yan yana getirmekte; fonksiyonalist, çatışmacı ve etkileşimci sosyoloji teorileri, ders kitabı sosyolojisinin evreninde barış içinde bir arada bulunmaktadır. Bu kitaplar, sözü edilen üç perspektifi araçsal bir tarzda, herhangi bir öğrencinin özel bir araştırma için kullanabileceği ‘araç’lar olarak vitrine koymaktadır. Bu anlayışa göre, sosyoloji içinde birbiriyle ihtilâf halinde olan teoriler, perspektifler ve yaklaşımlar vardır; ancak sosyolojinin kendisi ihtilâflı değildir. Bu kitaplarda tek bir sosyolojinin mevcut olduğu görüşü bir ön kabul olarak alınmakta; sosyolojinin doğası üzerine yapılan tartışmalara hemen hemen hiç yer verilmemekte; farklı görüşler ya da teoriler onlara dayanak oluşturan epistemolojik ve metodolojik ilkeler bazında irdelenmemektedir.

Sosyoloji, ‘yazarsız bir söylem’e başvurularak tanımlanmakta ve kurgulanmaktadır. Sosyolojik bir araştırmanın nasıl yapılacağına ilişkin talimatlar, ‘sosyolojiye göre’ ya da ‘sosyolojik yöntem kurallarına göre’ vb. ifadeler kullanılmak suretiyle dışsallaştırılmış bir sosyolojiye atfedilmektedir. Metin yazarları kendilerini gizleyen bir dil kullanma yoluna giderek, objektif ve tamamlanmış bir sosyolojik kurallar setinin mevcut olduğu izlenimini vermeye çalışmaktadırlar. Nihayetinde bu ‘yazarsızlaştırılmış sosyoloji’ söyleminde, sosyolojiden tüm insan izleri silinmekte ve onun toplumsal bir ürün olduğu göz ardı edilmektedir.

Pozitivist Sosyoloji ve Yöntem Anlayışı

İncelediğimiz metinlerde, görelî olarak istikrarlı bir empirik sosyal olgular alanını incelemek için, sosyolojik bilginin sosyolojik yöntem kurallarına uygun olarak nasıl elde edilebileceği ve biriktirebileceği üzerinde özellikle durulmaktadır. Bu konuya ayrılan bölümlerdeki açıklamalar, çoğunlukla, bilimin doğası ve amaçlarına ilişkin daha felsefi bir soruyla başlamaktadır: ‘Sosyoloji bir bilim midir?’ Bu soru, genellikle olumlu bir biçimde yanıtlanmakta; ancak, sosyolojinin henüz ‘olgunlaşma’ evresinde olan bir bilim olduğu; ayrıca sosyal araştırmalarda, sosyal dünyanın doğa dünyasından farklı özelliklerinden kaynaklanan problemlerle karşılaşılrsa bile, bu durumun bir toplumbilim imkânına engel olmadığı sıklıkla belirtilmektedir. Metin yazarları, sosyolojinin inceleme konusunun/nesnesinin kendine özgü

olduğunu kabul etseler de, onlar, standart bilimsel yöntemin doğa bilimsel yöntem olduğunu ısrarla vurgulamaktadırlar.

İncelediğimiz sosyoloji ders/el kitaplarında yazarların, sosyolojiyi doğabilimi modeline göre kurguladıkları dikkati çekmektedir. Bu kitapların özellikle 'sosyolojik yöntem'in anlatıldığı bölümlerinde, sosyologların, araştırmalarında hangi yöntem kurallarına uymaları gerektiği üzerinde durulmakta ve bir dizi talimat sıralanmaktadır. Fizik dünyanın incelenmesinde kullanılan bilimsel yöntemin toplumsal dünyanın incelenmesinde de kullanılabileceğini vurgulayan yazarlara göre, doğabilimi, sosyal dünyanın analizinde sosyoloji için güvenilir ve sağlam bir model teşkil etmektedir. Bu, doğabilimsel sosyoloji tanımlamasını temel alarak, özellikle de Durkheim'ın 'Sosyolojik Yöntemin Kuralları' adlı eserine atıfta bulunmak suretiyle yazarlar, tıpkı diğer doğabilimi disiplinlerinde olduğu gibi sosyolojide de, araştırmacıların olgular hakkında değer yargıları ortaya koymamalarını, kendilerini önceden edinmiş oldukları tasavvurlardan kurtarmaları gerektiğini ısrarla vurgulamaktadırlar. Yazarlara göre, olguların keşfedilmesi ve kavranması objektif bir süreçtir ve onların değerden, spekülasyonlardan ve duygulardan bağımsız olarak incelenmesi gerekir. Başka bir ifadeyle olgu ve değerler bilimsel analizin amaçları açısından birbirlerinden ayırt edilmeli, değer yargısı içeren her türlü düşünce paranteze alınmalıdır. Bu ilke, Comte ve Durkheim'ın, sosyologların sosyal olguları incelerken önyargılardan kendilerini kurtarmaları gerekir şeklindeki görüşlerinin onaylanması anlamına gelmektedir. Bu 'objektivist' sosyoloji anlayışına göre, sosyolojik önermelerin doğruluğu ya da yanlışlığı ancak verili gerçekliğe gidilerek, yani empirik gözleme başvurularak test edilebilir. Dolayısıyla sosyologun görevi, neyin olması gerektiğini belirtmek değil, neyin olmakta olduğunu ortaya koymak olmalıdır. Bir bilim olarak sosyoloji, değer sorunlarıyla ilgili olarak kesinlikle sessizdir ve sessiz kalmalıdır. Ancak 'olan'ı yansıtan teorik önermeler 'bilimsel önerme' statüsüne sahip olabilir. Olgular, empirik olarak gözleme dayalı kanıtı dayanılarak test edilebilir, gözlemlenebilir, ölçülebilir ve açıklanabilir. Değerler olması gerekene ilişkin subjektif değerlendirme ve iddiaları ihtiva ederler. Bu görüşleri onaylayan ders/el kitabı yazarlarının büyük bir çoğunluğu, değer bağımlı önermeleri, olanı betimleyen 'bilimsel' önermelerden ayırmakta ve onları 'metafizik' önermeler olarak nitelendirmektedirler.

İncelediğimiz sosyoloji ders/el kitabı yazarlarının, yukarıda değindiğimiz pozitivist yöntem anlayışına bağlı kaldıkları ve sosyolojik bilgi üretiminde bu kuralı koşulsuz olarak onayladıkları görülmektedir. Öyle ki, sosyologların sosyal olgular karşısında ‘nötr’ olması gerektiğini vurgulayan bazı yazarlar, sosyologların yapacakları analizlerde sanki kendileri değil de, olgular konuşuyormuş gibi bir dil kullanmaları gerektiğini ifade etmekte ve insan unsurunu sosyolojik bilgi üretiminden devre dışı tutmak istemektedirler. Onlara göre, “İlmi tetkik o derece objektif olmalıdır ki, buna mevzu olan olgular kendi başlarına kendilerini ayırıp bölüyorlar, zaruretlerini, sırlarını açığa vuruluyor sanılsın ve realitenin incelenmesinde insan müdahalesi o derece objektif kalsın.” Olguları incelerken “kendimizi bir kadavra başında veya bir fizik tecrübesi karşındaymışız gibi” görmemiz gerektiğini vurgulayan yazarlar, bu tutumu “laboratuara girerken yalnızca pardösümü değil, inançlarımı da dışarıda bırakırım!” diyen Claude Bernard’ın tutumuna benzetmektedirler. Onlara göre amaçlanması gereken şey, fizikçilerin, kimyacıların, biyologların kendi bilimsel alanlarının ortaya konulmamış bilgisine girerken içinde buldukları ruhsal duruma sosyologun da sahip olmasıdır. Dolayısıyla “Sosyal hadiseler sanki hava, arz, hayat hadiseleri imiş gibi bir taş parçasına nasıl bakarsak öyle bakmak lâzımdır.” Bu konuda doğabilimsel metaforlara sıklıkla başvuran yazarlar, sosyolojinin esasında toplum hakkında bir doğa bilimi olduğu izlenimini kuvvetlendirmek için imgeler oluşturma yoluna gitmektedirler.

İncelediğimiz kitaplarda hâkim bir tema olarak öne çıkan olgu/değer ayrımının, Durkheim’in ünlü ‘Olguları şeyler gibi inceleyin’ şeklindeki metodolojik kuralına dayandırıldığı görülmektedir. Sosyal olguları doğadaki olgular gibi önceden verili nesnelere olarak gören Durkheim’a göre bu olgular, bizim dışımızda ve bizden bağımsız olarak vardır; öyle ki onlar, eylemlerimizi sınırlandırır ve irademize hükmederler. Bu olgu tanımıyla Durkheim’in, Kartezyen olgu/değer ayrımını sosyal dünyanın incelenmesine taşıdığı söylenebilir. Ona göre, bilimsel yöntem ya da sosyolojik yönetime bağlı kalındığında, şeyler/nesnelere gibi ele alınması gereken sosyal olgulardan düşünceye yönelmek zorunludur. Olgular, iradi müdahaleyle ortadan kaldırılamazlar. Olguların bu ‘kalıcı’ özelliğini vurgulamak için Durkheim’in doğa-toplum analojisine başvurduğu bilinmektedir. Ona göre toplum, bir tür organizmadır ve bu organizmanın her parçası kendine özgü bir fonksiyonu yerine getirir. Kendi için ve kendiliğinden

varolan, bireylerin boyun eğdiği kendine özgü yasalara sahip olan bir bütün, bir dış gerçeklik olduğundan, sözkonusu bağımsız gerçekliği inceleme konusu olarak seçen bilimin de birtakım özellikleri olmalıdır. Sosyolojinin inceleme konusu toplumsal organizma olduğuna göre, yeni ve bilimsel bir terminoloji, ancak doğa bilimlerinden, biyolojiden ve kimyadan alınabilir. İdeolojik diye nitelendirdiği kavramlar karşısında, Durkheim, daha nesnel saydığı doğa bilimlerine özgü kavramlar kullanma yoluna gitmektedir. Bu yeni kavramlar, sosyolojinin ideolojik düşünceden arınmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla ona göre, sosyolojinin ilk ve en temel kuralı sosyal olguları şeyler/nesnelere gibi incelemek olmalıdır.

İncelediğimiz sosyoloji ders/el kitabı yazarlarının büyük bir bölümü, toplumsal dünya hakkında objektif bilgi elde etmek amaçlanıyorsa, Durkheim'in bu yöntem kuralına uyulması gerektiği konusunda görüş birliği içindedirler. Onlara göre sosyolojinin toplum hakkında bir doğa bilimi olabilmesinin en önemli şartını bu kural oluşturmaktadır. Sözü edilen kitaplarda bu konuda Durkheim'a sık sık referansta bulunulmakta ve ondan pasajlar aktarılmaktadır. Hatta bazı yazarlar kendi kitaplarının planlarını Durkheim'in 'Sosyolojik Yöntemin Kuralları' adlı çalışmasına dayandırmaktadırlar. Onlara göre "Fikriyatçılar, amiyane ve ameli birtakım mefhumları keyfi bir tarzda ele almaktaydılar. Artık içtimaiyat Durkheim'in ifadesiyle içtimai vakaları eşya gibi mütealâ etmelidir." Hatta 'içtimaiyat'ın birinci kuralı da budur ve "Bu kuralı tanımayan bir kimse sosyolojiyi bilim olarak kabul etmiyor sayılır."

Metin yazarları, sosyal olguları 'şey benzeri' olgular olarak tanımlarlarken, onları fizik dünyadaki olgular gibi katılaştırmakta ve kalıcılaştırmaktadırlar. Nitekim bu mutlaklaştırılmış olgu tanımı, incelediğimiz kitaplarda, Durkheim'in sosyal olguların bireyin dışında ve baskıcı oldukları şeklindeki tespitiyle birlikte verilmektedir. Yazarlar, "Toplumsal olayların fert şuurları dışında bir gerçek olduklarını ve kendilerindeki emretme, cebretme, kudret ile ferde varlıklarını zorla kabul ettirdiklerini" belirtmekte ve buradan giderek onları, insan iradesiyle aşılması olanaksız olan 'katılmış' nesnelere olarak tanımlamaktadırlar. Hatta bazı yazarlar, bu anlayış doğrultusunda, bireylerin, mevcut haliyle toplumun şeklini benimsemek zorunda olduklarını bile vurgulamaktadırlar. İncelediğimiz kitaplarda, yazarların, sosyal olguları doğadaki olgulara benzer bir biçimde resmetmeleri bu

tespitimizi doğrular niteliktedir. Nitekim, bazı yazarlar, sosyal olguların “bütün tabiat olguları gibi dış bir varlık taşıdıkları”nı, “bunların varlıklarının insanın arzu ve keyfine tâbi olmadıkları” nı sıklıkla belirtmektedirler. Yazarlara göre, sosyal olguların bu karaktere sahip olmaları, ayrıca, toplumsal yaşamın devam etmesi için zorunludur da. “Toplumsal kontrol” sağlamak yoluyla sosyal olgular “düzenin muhafaza edilmesi”nde fonksiyonel bir rolü de yerine getirmiş olurlar. Bu görüş doğrultusunda, sosyoloji ders/el kitabı yazarlarından bazıları çok daha açık bir ifadeyle, bireyi “içinde yaşadığı muhite intibak mecburiyetinde olan basit bir mahlûk” olarak tanımlamaktadır. Onlara göre, “topluluk, hem fertten evvel ve hem de ferdin dışında mevcut olan bir kuvvet” olduğu için, “fert toplumsal olaylara ister istemez iştirak etmeye ve onun buyruklarına uymaya mecburdur.” Bu itaat retoriği, bazen doğa-toplum analogisine başvurulmak suretiyle inşa edilmektedir. Metin yazarlarına göre, “Yerin çekim kuvveti, havanın ağırlığı nasıl organizmamızın dışında ise ve üzerimizde nasıl bir zorluk yapıyorsa, toplumsal şekiller de, fertlerin dışında olarak kanunlarını onlara zorla kabul ettirirler. En önemsiz bir meselede bile fert cemiyetin zoru altındadır ve toplumsal kurumlara uymak zorundadır.”

Objektif ve Tümevarımsal Teori Anlayışı

Durkheim’ın ‘sosyal olguları şeyler gibi inceleyin’ şeklindeki metodolojik talimatı sosyoloji ders/el kitaplarının hemen hemen tümünde yer almakta ve onaylanmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu kural, olgu-değer ayrımı yapılmasını, sosyolojinin inceleme nesnesi karşısında ‘nötr’ ve ‘değerden bağımsız’ olması gerektiğini de ima etmektedir. Zira ders/el kitabı yazarları da sosyolojiyi her türlü değer yargısı ve çıkardan bağımsız bir disiplin olarak tanımlamakta ve onu, bu özelliğe sahip olmadığını ileri sürdükleri ‘felsefe’nin karşısına koymaktadırlar. Onlara göre, ancak doğa bilimi sosyal dünyanın incelenmesinde sosyoloji için güvenilir ve sağlam bir model teşkil edebilir.

Bu görüş doğrultusunda, sosyoloji ders/el kitaplarında, empirik gözlemlere dayalı önermeler ile empirik olmayan önermeler arasında keskin bir ayırım yapılmadığı için gözleme ve sınamaya elverişli olmayan önermeler ‘metafizik’ olarak nitelendirilmektedir. Sosyolojik teorilerin formüle edilmesi konusunda, metin yazarları, teorik inşanın gözleme dayalı tümevarımsal bir çıkarımdan hareketle yapılabileceği

iddiasındadırlar. Onlara göre sosyolojik bilginin üretilmesi için, sosyal olguların diğer olgularla nasıl bir ilişki içinde olduğunu empirik olarak kanıtlamak gerekir. Yazarlar empirik gözlemlerden hareketle oluşturulan önermeleri, sosyolojik yasalar olarak tanımlamaktadırlar. Bu bakış açısında sosyolojik pratik, sadece 'verili' olduğu düşünülen olgular arasındaki 'nedensel' ilişkileri ortaya koymak amacıyla sınırlandırılmaktadır.

Bu 'olgucu' sosyoloji anlayışına göre, sosyolojik önermelerin doğruluğu ya da yanlışlığı, ancak verili gerçekliğe gidilerek yani empirik gözleme başvurularak tespit edilebilir. Sosyoloji, ders/el kitaplarında, sosyal araştırma tasarımı, Durkheim'in 'Yöntem Kuralları' adlı çalışmasında 'birlikte değişme' adını verdiği teknik doğrultusunda, verili değişkenler arasındaki ilişkilerin analiziyle sınırlanmakta ve ifade edilmektedir. Nitekim Durkheim'in vurguladığı yön, sosyologun yalıtılmış ögeleri değil, genel değişkenleri incelemesinin gerekli olduğu şeklindedir. Ona göre ancak belirli sayıdaki olaylarda iki olgunun birlikte değiştiği kanıtlandıktan sonra bir 'sosyal yasa'nın mevcudiyetinden söz etmek mümkün olabilir. Ders/el kitabı yazarları da, sosyolojiyi, bu görüş doğrultusunda 'sosyal yasaların bilimi' olarak tanımlamaktadırlar. Sosyal gerçekliği, sadece görünüşsel formlarıyla kendisine inceleme konusu yapan bu sosyolojinin, sosyal araştırmalarda istatistiksel teknikleri öne çıkartması, ancak bu çerçevede kavranabilir.

Sosyoloji ders/el kitabı yazarlarının tümevarımsal bir yöntem anlayışına bağlı kalmaları onların 'teori' hakkındaki tanımlamalarını da belirlemektedir. Buna göre teori, verili olgular ve onlar arasındaki ilişkilerin yalnızca betimlenmesi anlamına gelmektedir. Olgu-değer ayrımının da ima ettiği gibi, amaç, olgusal gerçekliği olduğu haliyle yansıtmaktır. Bir teorinin doğruluğu, demektedirler yazarlar, onun olgusal gerçekliğe tekabül edip etmediğine bakılarak tespit edilebilir. Başka bir söyleyişle, eğer olgusal gerçeklik teoriye doğru bir şekilde yansıtılmışsa o teori doğrudur. Bu teori anlayışını ortaya koymaktaki amacımız, pozitivist yöntem kurallarına bağlı kalan ders/el kitabı yazarlarının objektivist bir 'sosyal gerçeklik' tasavvuruna sahip olduklarını göstermektir. Daha önce, bu teori kavrayışından yola çıkıldığı taktirde olgusal gerçekliğin sabitlenmesi ve katılaştırılmasının kaçınılmaz olacağını, bu 'tekabüliyetçi' teori anlayışının kaynağında sosyal olguların 'şey' benzeri doğal olgular olarak görülmesinin yattığını vurgulamıştık. Zira ders/el kitabı yazarları da, olguların 'orada' olduğunu ve 'kendi

kendilerine konuşacakları’ni varsaymaktadırlar. Onlara göre sosyolog, ‘sosyal gerçeklik’te olmakta olanı ‘nötr’ kalmak suretiyle soyutlama düzeyine taşıyan ve kavramlaştıran bir ‘aracı’dır. Ders/el kitabı yazarları, bu görüş doğrultusunda, sosyolojinin, sosyal olgular ya da onlar arasındaki ilişkilerin ‘nasıl’ değiştiğiyle ilgilenmesi ve ‘neden’ sorusuna cevap aramaması gerektiğini savunmaktadırlar. İncelediğimiz kitaplarda, matematikte yaygın olarak kullanılan çıkarım yöntemi sosyoloji dahil tüm bilimlere uygulanmakta ve böylelikle sosyal dünyadaki düzen, tümevarımsal bir akıl yürütme zinciri çerçevesinde kavranmaktadır. Bilgi üretiminde doğa bilimleri model alındığı için, sosyolojik teorinin matematiksel bir mantık içinde inşa edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

‘Doğa Olarak Toplum’ Söylemi

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, incelediğimiz ders/el kitaplarında toplumun doğa ile özdeşleştirilmesi hâkim bir tema olarak öne çıkmaktadır. ‘Doğa ve sosyal bilimlerin yöntemsel birliği’ görüşüne temel oluşturan bu anlayışa göre, toplum da tıpkı doğa gibi önceden verili bir gerçekliktir ve insan iradesinden bağımsız olarak işleyen yasalarla yönetilmektedir. Metin yazarları, bu görüş doğrultusunda, toplumu, toplumsal olguların toplamı olarak, nesnel, doğadaki ‘şey’lere benzeyen ögeler olarak, her türlü değişime karşı koyan ve onları kişisel irade gücüyle değiştiren eylemlerimizi şekillendirmeye zorlayan kalıplar olarak tanımlamaktadırlar. Onlara göre ‘doğal yasayla uyum içindeki bir toplumsal düzene inanılmadıkça, sosyolojinin bir bilim olarak kabul edilmesi söz konusu olamaz.’ Toplum, doğa sistemlerine dahil ancak bağımsız bir mevcudiyete sahip yeni bir doğa biliminin, yani sosyolojinin konusunu oluşturmaktadır. Bu bilim, doğada bir taşın düşmesinde olduğu kadar, toplumda da işleyişi insan iradesinden bağımsız olan bazı belli kanunların mevcut olduğunu gösterecektir. ‘Doğalcı’ bir toplum kavramlaştırmasından yola çıkan metin yazarları, toplumsal olguların varlığı veya yokluğunun insanın keyif ve iradesine değil, değiştirilmesi insanın elinde olmayan birtakım kanunlara tâbi olduklarını iddia etmektedirler. “Sosyal olgular da, doğadaki olgular gibi zorunluluk/determinizm yasasına tâbidir.” Hatta onların tabiatlarına karşı olan her gidiş, her zorlama reaksiyonla karşılaşılır. Onlara göre sosyolojinin bir bilim olarak kurulup ilerleyebilmesi için, toplumun, bireylerin keyiflerine, isteklerine göre biçime sokulan bir yapı değil, belki doğal bir varlık olduğunu kabul etmek, toplum hayatının bireyden

önce geldiğini ve bireyin üzerinde tesiri olduğunu onaylamak gerekir. Burada toplum, organik çerçevede insan eyleminin etkinliğini azaltan dışsal doğal yasaların egemenliğindeki bir sistem, parçalar ile bütünü arasında bir uyumla karakterize edilen kollektif bir organizma olarak tanımlanmaktadır. Spencer'da olduğu gibi, toplumu canlı bir organizma olarak kabul ettikleri için, metin yazarları, toplumun gerilim ve çelişkilerle dolu işleyişini doğal bir süreç olarak göstermektedirler. Onlara göre toplumun sağlıklı bir biçimde işleyişini sağlayan devlet, aile, hukuk vb. kurumlar, organizmanın yaşamasında hayati rol oynayan biyolojik organlar gibi fonksiyonlar yerine getirmektedirler. Yazarların toplumu kavramlaştırmalarında, pozitivist sosyoloji anlayışlarına uygun olarak, tarihsel süreç içinde güç ilişkilerinin ortaya çıkardığı kurumlar ebedî ve doğal kabul edilmektedir. Onlara göre, toplumda sürekli olarak çatışma, gerilim ve eşitsizlikler mevcudiyetini koruyacak ancak sosyolojiye düşen temel görev, bu koşullarda 'toplumsal bütünlük'ü yani denge sağlayıcı mekanizmaları temin edecek yollar bulmak olacaktır.

Ders/el kitabı yazarlarının, toplumun işleyişini doğanın işleyişiyle özdeşleştirmeleri, sosyolojiyi toplum hakkında bir tür 'teknik bilgi' üreten 'sosyal mühendislik' olarak kavramalarına yol açmaktadır. Toplumun da tıpkı doğa gibi, insan iradesinden bağımsız olarak işleyen yasalara sahip olduğu varsayımından yola çıktıkları için yazarlar, insan ve nesne dünyası arasında bir ayırım yapmamaktadırlar. Onlara göre, doğayı teknik olarak kontrol etmek nasıl mümkün ise, toplumu da kontrol etmek o kadar mümkündür. Buradan bakıldığında, Durkheim'ın sosyal olguların şeyler gibi ele alınması gerektiği şeklindeki talimatının, toplum üzerinde teknik kontrolü amaçlayan sosyal mühendislik projesi için ne kadar önemli bir metodolojik dayanak oluşturduğu hemen ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden sosyoloji ders/el kitabı yazarlarının önemli bir kısmının Comte'un ünlü 'öngörmek için bilgi, iktidar için öngörmek' şiarını kayıtsız şartsız onayladıkları görülmektedir. Onlara göre, doğa bilimlerini model alan sosyal bilimler, temel düzenini sarsmadan toplumu reforme edebilecek sağlam bilgiyi temin edebilir ve toplumun, doğayı yönetir gibi yönetilmesinde 'teknik rol' üstlenebilirler.

Felsefeye Karşı Sosyoloji: Felsefenin Eliminasyonu

Durkheim, sosyolojinin felsefeden bağımsızlığını kazanabilmek için empirik araştırmaya yönelmesi gerektiğini ileri sürer. Ona göre, bugüne kadar sosyolog olduğunu düşünenler empirik araştırma

yapmaktan ziyade, toplumsal dünyayı felsefi ve soyut düzeyde açıklamaya çalışmışlardır. Eğer sosyoloji bu yönde ilerlemeye devam edecekse bir felsefe branşı olmaktan öteye gidemeyecektir. Durkheim, felsefeden bağımsızlığını kazanmasına yardımcı olmak ve ona bağımsız bir kimlik kazandırmak için sosyolojinin ilgi alanını toplumsal olguların araştırılmasıyla sınırlar. Toplumsal olgu kavramı birkaç bileşenden oluşur ancak sosyolojiyi felsefeden ayırmada temel önemde olan, toplumsal olguların şeyler olarak kabul edilmesi gerektiği fikridir. Durkheim, düşüncelerin felsefi olarak bilinebileceklerine ancak, şeylerin ‘salt zihinsel etkinliklerle kavranamayacağı’na inanır.

Durkheim’in sosyolojinin her türlü değer yargısı ve çıkardan bağımsız olması gerektiğine ilişkin bu görüşleri, ders/el kitabı yazarlarının hem sosyoloji tarihi hakkındaki sunum ve kurgulamalarında hem de ‘felsefe’ye karşı aldıkları tavırlarda da kendisini göstermektedir. Yazarlar, sosyolojinin bilimsel bir temele oturmasını doğa bilim alanında sağlanan başarıların etkisine bağlamakta ve onun felsefeden bağımsızlaşmasını, ‘bilimsel’ bir disiplin unvanı kazanmasının şartı olarak göstermektedirler. Bu sosyoloji tarihi sunumunda felsefe ‘spekülatif’ bir alan olarak tanımlanmakta ve felsefe-sosyoloji dikotomisi oluşturulmaktadır. Yazarlara göre, felsefeye başvurulacak ise, bunun, ‘bilimsel bir felsefe’ olması gerekmektedir. Zira bu düşünce bir sosyoloji kitabında şöyle ifade ediliyor: ‘İçtimaiyat felsefeden ayrılınca artık içtimai hadiselerin felsefi görüşler ve usullerle izahı olamazdı. İçtimai hadiselerin de diğer fiziki ilimlerde olduğu gibi bir intizam ve muayyeniyete tâbi oldukları anlaşıldıktan sonra, bunların tetkikinin kati birtakım usullerle raptı lâzımdı. Zaten mevzuu, usulü ve kanunları olmayan bir bilgi müspet ilimler sahasına giremezdi.” Felsefe olması gerekenin ne olduğunu, sosyoloji ise neyin olmakta olduğunu araştırır; dolayısıyla olanı incelemek gerekir olması gerekeni değil. Felsefe hep ‘nedir?’e cevap vermeye çalışmıştır. Hâlbuki sosyoloji, ‘nedir?’le hiç uğraşmaz, yalnızca ‘nasıl’a cevap vermeye çalışır. Sosyal bilimler ve sosyoloji, felsefenin etki alanından kurtulduktan sonra, sosyal olay karşısında felsefi düşüncelerin, tümdengelimci ve akılcı yaklaşımların yerini deneye, peşin hükümlerden sıyrılmış gözleme dayanan objektif yaklaşımlar almıştır.

Benzer açıklama ve akıl yürütme doğrultusunda ders/el kitabı yazarları, felsefe ile sosyolojiyi karşı karşıya getirmekte ve bir dikotomi oluşturmaya çalışmaktadırlar. Felsefenin olumsuzlanmasının doğal bir

sonucu olarak yazarlar, sosyolojinin de temelini oluşturduğu iddia ettikleri pozitif bilimlere yönelik bir güven tesis etmeye yönelmektedirler. Ayrıca sözkonusu kitapların bu konuyla ilgili bölümlerinde, sosyolojinin felsefi temellerine ilişkin hiçbir açıklama ve tartışmaya yer verilmemesi de dikkat çekmektedir. Yazarlara göre, insanlığın 'pozitif düşünce evresi'nde felsefeye yer yoktur ve o, artık toplumsal dünyanın 'bilimsel' kavranışına temel oluşturamaz.

Analiz Edilen Sosyoloji Ders/El Kitapları

Sosyolojiye Giriş/El Kitapları

1. Necmettin Sadık (Sadak), Bonafis M., *İçtimaiyat*, İstanbul, 1927
2. Mehmet Saffet, *Muasır Avrupa İçtimaiyatı*, Kanaat Kütüphanesi Yayını, İstanbul, 1933
3. Mustafa Namık, *İçtimaiyat Nedir?* Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul, 1933
4. İ. Hakkı Baltacıoğlu, *Sosyoloji*, Sebata Basımevi, İstanbul, 1939
5. Hilmi Ziya Ülken, *İçtimaî Doktrinler Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 148, İstanbul, 1941
6. Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943
7. Hamdi Akverdi, *Toplumbilim Dersleri*, Ankara, 1944
8. Hilmi Ziya Ülken, *Sosyolojiye Giriş*, Üçler Basımevi, İstanbul, 1947
9. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat/Metodoloji Nazariyeleri* (3.Kitap), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1950
10. Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Problemleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: No: 628, İstanbul, 1955
11. Selâhaddin Demirkan, *Tecrübî Sosyolojiye Giriş*, Ankara, 1958
12. Mehmet Taplamacıoğlu, *Genel Sosyoloji*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1961
13. Tahir Çağatay, *Günün Sosyolojisine Giriş*, A.Ü. D.T.C.F. Yayınları: 136, Ankara, 1968

14. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri* (1.Cilt), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1971
15. Ekrem Altay, *Yeni Sosyoloji*, Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu Yayınları: 16, Ankara, 1971
16. Âmiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları: No.373, İstanbul, 1976
17. Oğuz Arı, *Sosyoloji Ders Notları*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976
18. Nihat Nirun, Zeki Erdoğan, *Sosyoloji* (1. Kitap), YAYKUR Açıköğretim Dairesi, Ankara, 1976
19. Nihat Nirun, *Sosyoloji* (2.Kitap), Yaygın Yükseköğretim Kurumu, Ankara, 1977
20. Mine Tan, *Toplumbilime Giriş*, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları No:97, Ankara, 1981
21. Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981
22. Altan Eserpek, *Sosyoloji*, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları No: 303, Ankara, 1981
23. Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982
24. Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih*, Der Yayınları, İstanbul, 1982
25. Seha L.Meray, *Toplum Bilim Üzerine*, Hil Yayınları, İstanbul, 1982
26. Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982
27. Barlas Tolun, *Toplum Bilimlerine Giriş*, Savaş Yayınları, Ankara, 1983
28. Doğan Ergun, *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984
29. Doğu Ergil, *Toplum ve İnsan/ Toplumbilimin Temelleri*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984
30. Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3217, İstanbul, 1985
31. Eyyüp Sanay, *Genel Sosyoloji Dersleri*, Gazî Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları No:2, Ankara, 1985

32. Sibel Armağan, İbrahim Armağan, *Toplumbilim*, Barış Yayınları/Fakülteler Kitabevi, İzmir, 1988
33. Ülgen Oskay, *Sosyolojik Düşünce Tarihi* (Cilt:1), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:55, İzmir, 1990
34. Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No: 87, Eskişehir, 1990
35. Özer Ozankaya, *Toplumbilim*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991
36. Enver Özkalp, Levend Kılıç (Ed.), *Sosyoloji*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 300, Eskişehir, 1992
37. Baykan Sezer, *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993
38. Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, Ankara, 1993
39. Önal Sayın, **Sosyolojiye Giriş**, Üniversite Kitapları, İzmir, 1994
40. Enver Özkalp, Faruk Kocacık, *Davranış Bilimlerine Giriş*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 75, Eskişehir, 1995
41. Yılmaz Güneş, *Sosyoloji Dersleri (Alternatif Ders Kitapları)*, Denge Yayınları, İstanbul, 1996
42. Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilim)*, Der Yayınevi, İstanbul, 1997
43. Faruk Kocacık, *Toplumbilim (Ders Notları)*, Sivas, 1997
44. Sâmî Şener, *Sosyoloji (Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım)*, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1998
45. Sami Güven, *Toplumbilim*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999
46. Mustafa Aksoy, *Sosyal Bilimlere ve Sosyolojiye Giriş*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000
47. İsmail Doğan, *Sosyoloji/Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yayınları, İstanbul, 2000
48. Zeki Arslantürk, Tayfun Amman, *Sosyoloji/Kavramlar-Kurumlar-Süreçler-Teoriler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000

49. Azmi Genç, *Sosyoloji (Mektupla Yükseköğretim/Mektup No: 5-6-7)*, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1975

Liseler İçin Yazılan Sosyoloji Ders Kitapları

50. Malike Uz, Asım Uz, *Filozofi- Mantık-Toplumbilim-Ruhbilim*, Işık Matbaası, İstanbul
51. Mehmet İzzet, *İçtimaiyat (Lise Kitapları: III. Sınıf)*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933
52. Necmettin Sadak, *Toplumbilim-Sosyoloji (Lise Kitapları)*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1937
53. *Sosyoloji/Hulâsâ ve El Kitabı (Lise: II)*, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1941-1942
54. Cemil Sena Ogun, *Felsefe ve Sosyoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1943
55. Halil Nimetullah Öztürk, *Toplumbilim*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1944
56. Hazım Berge, *Sosyoloji*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1947
57. Hâtemi Senih Sarp, *Sosyoloji, İnkılâp ve Aka Kitabevleri*, İstanbul, 1958
58. Osman Pazarlı, *Sosyoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1960
59. Belkis Emre, *Genel Sosyoloji*, Matbaacılık Okulu, İstanbul, 1962
60. Hasan Olalı, *Sosyoloji ve Genel Ekonomi Dersleri*, İzmir, 1965
61. İbrahim N. Özgür, *Yeni Sosyoloji Dersleri*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul, 1967
62. Nurettin Topçu, *Sosyoloji (Lise Üçüncü Sınıf)*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1968
63. A. Rahmi Ercan, *Sosyoloji (Kız Enstitüleri İkinci Sınıflar İçin)*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1968
64. Ekrem Altay, *Sosyoloji (Lise Kitapları)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1973
65. Âmiran Kurtkan, *Sosyoloji (Lise Ders Kitapları)*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1980
66. Mehmet Ağaroğlu, *Sosyoloji (Sağlık Meslek Lisesi Ders Kitabı)*, Yeni Asya Yayınları Tic. ve San. A.Ş., İstanbul, 1990

67. Mehmet Yüksel, *Sosyoloji I (Liseler İçin/Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre)*, Doğan Yayıncılık, Ankara, 1994
68. Mehmet Yüksel, *Sosyoloji II (Liseler İçin/Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre)*, Doğan Yayıncılık, Ankara, 1994
69. Fatma Keskin, Havva Sönmezoğlu, *Sosyoloji*, Yüncü Yayınları, 1996
70. Atamer Erol, Uğur Eke, *Sosyoloji (Liseler İçin Ders Kitabı)*, Pasifik Ders Kitapları A.Ş., 1997
71. Mehmet Yüksel, *Sosyoloji (Sağlık Meslek Liseleri İçin Ders Kitabı)*, Hâtiboğlu Yayınevi, Ankara, 1997
72. Selman Erdem, *Sosyoloji (Liseler İçin Ders Kitabı)*, Fil Yayınevi, İstanbul, 1997
73. Nihat Nirun, Alev Öner, Nurten Baykurt, *Sosyoloji (Lise:III)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi/Devlet Kitapları, Ankara, 1988
74. Emine Yamanlar, *Sosyoloji (Lise Sosyoloji Ders Kitabı)*, Bem Koza/Eğitim, Basım, Yayın San.Tic.Ltd.Şti., 1998
75. Metin Öztürk, Mustafa Kemal Coşkun, *Sosyoloji (Liseler İçin Ders Kitabı)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999
76. Özer Ozankaya, *Sosyoloji (Liseler İçin)*, Doğan Yayıncılık, Ankara, 1999

Sosyoloji Teksirleri

77. İbrahim Yasa, *Toplum Bilim (Ders Notları)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1967
78. Enver Daldal, *Sosyoloji (Ders Notları)*, İzmir Karataş Gazetecilik Özel Yüksekokulu, İzmir, 1971
79. Rahmi Çobanoğlu, *Sosyoloji Dersleri*, (Teksir), 1972
80. Tayfun Amman, *Sosyolojiye Giriş (Ders Notları)*, Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 1996-1997
81. Ömer Aytaç, *Sosyolojiye Giriş I-II (Ders Notları)*, Cumhuriyet Üniversitesi, 1997-1998.